

DOI: 10.38004/sobad.1853047

METAFORİK VE SOSYOLOJİK YANSIMALARIYLA ŞİİRİMİZDE GÖÇ

MIGRATION IN OUR POETRY: ITS METAPHORICAL AND SOCIOLOGICAL REFLECTIONS

Doktorant

Fuat ARPA

fuatarpa99@gmail.com

0000-0001-7174-0362

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Alınma/Received: 31.12.2025

Kabul/Accepted: 26.03.2026

Telif Hakkı: Bu çalışma Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License altında lisanslanmıştır [\(CC BY NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Copyright: This article is licensed under

Creative Commons

AttributionNonCommercial 4.0

International License [\(CC BY NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Öz

Dünya tarihi savaş, sürgün, afetler vb. nedenlerle bazen isteğe bağlı bazen de zorunlu bir gerçekçeyle yaşanan göçlerle dolu bir tarihtir. Bu tarih içerisinde hiçbir sosyal dönüşüm ve değişim göç kadar toplumların dokusunu değiştirmemiştir. Göç, insan topluluklarının dini, iktisadi, siyasi, sosyal ve diğer sebeplerden dolayı hayatlarının tamamını veya bir bölümünü geçirmek üzere bir coğrafi mekândan başka bir coğrafi mekâna yerleşmek suretiyle yaptıkları yer değiştirme hareketidir. Göçlerden toplumların ve bireylerin hayatı doğrudan ve dolaylı olarak yoğun şekilde etkilenmiştir. Göç, sosyal bir gerçeklik olarak; ortak tanımlamalarda kabul edilen şekliyle insanlık tarihinin belki de en büyük toplumsal ve bireysel gerçekliğidir. Göç konusu edebi türlerde çok farklı şekillerde ele alınmıştır. Konu, hem göçe maruz kalmış yazar ve şairler tarafından hem de göç eden toplumların ve bireylerin yaşamını gözlemleyip onların yaşadığı travmaları derinden hisseden, inceleyen yazar ve şairler tarafından da işlenmiştir ki böylelikle göç ettikleri yerlerde bir "göç edebiyatı" da oluşturmuşlardır. Türk şiirinde göç, Klasik şiirimizde, Halk şiirimizde ve son dönem Türk şiirinde metaforik ve sosyolojik yansımalarıyla çokça değinilen konulardandır. Klasik şiirimizde daha çok mistik metaforlara karşılık gelen göç Halk şiirimizde ve son dönem şiirimizde hem temel hem metaforik anlamlarıyla kullanılmıştır. Konu günümüz şiirinde ise sosyal travmalar karşısındaki "tanıklık" ve "varlık mücadelesi" olarak işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göçmen, Edebiyat, Şiir, Tema.

ABSTRACT

World history is filled with migrations, sometimes voluntary and sometimes compulsory, caused by wars, exiles, disasters, and other reasons. Within this history, no social transformation or change has altered the fabric of societies as much as migration. Migration is the movement of human communities from one geographical location to another, settling there to spend all or part of their lives, due to religious, economic, political, social, and other reasons. Migration has directly and indirectly impacted the lives of societies and individuals. As a social reality, migration, as commonly accepted in definitions, is perhaps the greatest social and individual reality in human history. The subject of migration has been addressed in many different ways in literary genres. It has been explored both by writers and poets who have experienced migration themselves, and by writers and poets who have observed the lives of migrating communities and individuals, deeply feeling and examining their traumas, thus creating a "migration literature" in the places they migrated to. In Turkish poetry, migration is a frequently addressed topic in classical, folk, and contemporary Turkish poetry, with its metaphorical and sociological reflections. In classical Turkish poetry, migration is mostly represented by mystical metaphors, while in folk and contemporary poetry it has been used in both its literal and metaphorical meanings. In contemporary poetry, the subject is treated as "witnessing" and "the struggle for existence" in the face of social traumas.

Key Words: Migration, İmmigrant, Literature, Poetry, Theme.

1. GİRİŞ

Dünya tarihi savaş, sürgün, afetler vb. nedenlerle bazen isteğe bağlı bazen de zorunlu bir gerekçeyle yaşanan göçlere şahitlik etmiştir. Bu tarih içerisinde hiçbir sosyal dönüşüm ve değişim göç kadar toplumların dokusunu değiştirmemiştir. Göçlerden toplumların ve bireylerin hayatı doğrudan ve dolaylı olarak yoğun şekilde etkilenmiştir. Uluslararası Göç Örgütü (IOM) tarafından hazırlanan “*Göç Terimleri Sözlüğü*”nün girişinde de vurgulandığı şekilde göç konusu, bugün artık global politikalar eşliğinde çözüm üretilmesi gerektiren konuların başında yer yer almaktadır.¹ Bu çalışmada, kısaca göç kavramı ve nedenleri üzerinde durulduktan sonra edebiyat ve göç ilişkisi üzerinde durularak Türk şiirinde tarihsel süreç içerisinde göç ve şiir ilişkisi, göçün şiirimizde nasıl yer aldığı, seçilmiş örneklerle ele alınacaktır. Seçtiğimiz şiir örnekleri, Klasik Türk şiiri, Halk şiiri ve son dönem Türk şiiri dönemlerine aittir. Küresel olarak dünya yüzünde çok farklı şekillerde gerçekleşen göçler için çok farklı sınıflandırmalar yapılmaktadır. Resmi devlet otoritelerince *istenen ve istenmeyen göç*, göçmen-merkezli bakış açısıyla yapılan *zorunlu ve gönüllü göç* ya da yine göçmen merkezli bakış açısıyla yapılan *siyasi nedenlerle veya ekonomik nedenlerle oluşan göç*, göçmenlerin niteliğine göre yapılan *nitelikli- niteliksiz işgücü göçü* sınıflandırması, *sürekli ve geçici göç* gibi tasnifler yapılmaktadır. Bugün en yaygın olanı ise *düzenli-düzensiz göç* şeklinde yapılan sınıflandırmadır.²

2. Göç Kavramı

Göç, dini, iktisadi, siyasi, sosyal ve diğer sebeplerden dolayı insan topluluklarının hayatlarının tamamını veya bir bölümünü geçirmek üzere bir iskân ünitesinden, bir başkasına yerleşmek suretiyle yaptıkları coğrafi yer değiştirme hareketidir (Akkayan, 1979:21). Kişisel nedenlerle yer değiştirmeye ve bu esnada nakledilen eşyaların hepsine de göç denmektedir. Ayrıca kuşların, balıkların ve bazı hayvan türlerinin, belli mevsimlerde dünyanın çeşitli yerlerine gitmeleri de göç adıyla anılır. TDK sözlüğünde göç; ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi; taşınma, hicret, muhaceret anlamları verilen bir kelimedir.³ Bazı ortak tanımlamalar olsa bile herkesin üzerinde anlaşıldığı ortak bir uluslararası göç tanımından söz etmek mümkün değildir. Uluslararası Göç Örgütü’ne göre uluslararası göç, bireylerin geçici ya da daimi olarak başka bir ülkeye yerleşmek üzere menşe ülkelerinden veya mutad olarak ikamet ettikleri ülkeden ayrılmaları şeklinde tanımlanmaktadır. Bu hareketlilikte uluslararası bir sınırın geçilmesi önem arz etmektedir (IOM, 2014: 35). Uluslararası ölçekte, evrensel olarak kabul edilmiş bir ‘göçmen’ tanımı da bulunmamakla beraber göçmen terimi genellikle, bireyin göç etme kararını, zorlayıcı iç-dış etkenler dışında kişinin kendi özgür iradesiyle ve içinde bulunduğu tüm durumları kapsamaması şeklinde anlaşılmaktadır. Göç, insanlık tarihi boyunca dinamik varlığı ve sonsuz talep ve ihtiyaçlarının tetikleyici güdümünde ortaya çıkan bir gerçekliktir. Bu gerçeklik, insan hareketliliğinin en doğal sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Göçler, geçmişten günümüze her özelliğiyle, hedef ülkeler açısından sosyal, ekonomik ve siyasi değişimlere sebep olduğu kadar, göçe kaynaklık eden ülkeler ve göç yolları boyunca kat edilen geçiş ülkeleri açısından da önemli değişimlerin sebepleri arasındadır. Bu yönüyle göç, dünyadaki birçok devlet için stratejik öncelikli olarak onların sosyo-politik pozisyonları için ihmal edilemeyecek bir etkidir. Hakkında çokça konuşulan göç ve göç teorileri, göç terminolojisi, göç türleri ile ilgili sayısız makale üretilmiştir.⁴

3. Edebiyat ve Göç

Edebi türler sosyal yaşamı konu edinen belge niteliğindeki türler değildir ama bu özellik edebî türlerin, toplumlara ait genel kabul görmüş, benimsenmiş fikir ve duyguların aksettığı, millet dimağında mevcut olan olay ya da durumların yansıdığı bir alan olması durumunda araya kalın

¹ Göç hareketlerinden etkilenen kişi ve gruplara yardım sağlamakla görevli olan Uluslararası Göç Örgütü (International Organization for Migration - IOM)

² Bkz. Şemşit, S. (2018). *Avrupa Birliği Politikaları Bağlamında Uluslararası Göç Olgusu ve Türleri: Kavramsal Bakış, Yönetim ve Ekonomi*, C.25 Sayı:1 Manisa Celal Bayar Üniversitesi

³ TDK (2011), *Türkçe Sözlük*, TDK Yay, Ankara.

⁴ Bkz. IOM (2014). *Göç Terimleri Sözlüğü*,- IOM, Publications, <https://publications.iom.int>

duvarlar örmez. Yapısı itibarıyla birçok bilimle ilişkisi bulunan edebiyat, toplumsal edimleri sembolize ederek ve değişik yollar, teknikler kullanır. Göç gibi günümüzde önemli toplumsal bir olgunun edebiyattaki yerinin tespit edilmesinde edebiyat biliminin kendi yöntemleri başat roldedir. Bu açıdan yaklaşıldığında göçler, bazen destanların oluşumunda ana, temel olay olarak bazen de bir Anadolu ya da gurbet türküsünün yakılmasına yol açan ve sayısız travmalar içeren sosyal hareketliliklerdir⁵ (Akgün, 2015 :2/ 69-84).

Göç, insanoğlu var oluş tarihinden beri sürekli gündem olan ve gelişen bir olgudur. 20. ve 21. yüzyıllar ise adeta küresel göçlerin çağları olmuşlardır. İnsanlar gerek birey olarak gerekse topluluklar halinde birçok farklı nedenlerle bazen istekli bazen istemeyerek bir şekilde göç etmektedirler. Göçün farklı nedenleri ve sayısız sonuçları mevcut olmuştur. Bugün dünya genelinde göç ve göçmenlik en önemli olgulardan biri olarak ve bütün realitesiyle yanı başımızda durmaktadır. Göç, toplumsal unsurları ve değişiklikleri barındıran bir olgu olarak, edebi türlerin ilgi kapsamı içerisinde olagelmıştır. Edebi türlerde “göç” önemli bir realite olarak konu edinebildiği gibi, göçler sonucu oluşan edebiyat, göçmen edebiyatı, kültürlerin diyalogu sonucu ortaya çıkan edebiyattan da bahsetmek mümkündür. Göç, sosyal bir gerçeklik olarak; yukarıda da tanımlandığı üzere insanlık tarihinin belki de en büyük toplumsal ve bireysel gerçekliği olduğundan edebi türlerde göçün konu edilmesi çok farklı şekillerde karşımıza çıkabilmektedir. Bu konu, hem göçe maruz kalmış yazar ve şairler tarafından hem de göç eden toplumların ve bireylerin yaşamını gözlemleyip onların yaşadığı travmaları derinden hisseden, inceleyen yazar ve şairler tarafından da ele alınmıştır. Göçe maruz kalan şair ve yazarlar göç ettikleri coğrafyalarda bir “göç edebiyatı” da oluşturmuştur. Göç edebiyatı, bir anlamda “tanıklık edebiyatı”dır. Edebi türler, sayısız tanıklıktan beslenmektedir. Örneğin 19. yüzyılda Lübnan, Suriye, Filistin ve Ürdün gibi Ortadoğu ülkelerinden, Amerika ve Kanada gibi Batılı devletlere göç eden yazarlarla vücut bulan “mehcer edebiyatı”⁶ ile 20. yüzyıldan itibaren Türkiye’den Almanya’ya göç eden yazar ve şairlerin oluşturduğu, “gurbetçi edebiyatı” burada hemen hatırlanmalıdır. Ayrıca zorunlu göçe tabi tutulan yazar ve şairlerin eserleriyle şekil bulan göç edebiyatı dahilindeki “sürgün edebiyatı” da azımsanmayacak bir zenginlik içermektedir. Sürgün edebiyatının en önemli örneklerini Nazilerden kaçan yazarların ve İsrail zulmüne maruz kalan Filistinli, Lübnanlı şair ve yazarların eserlerinde görmekteyiz. Örneğin, “Filistin edebiyatında sürgün, yalnızca fiziksel bir yer değiştirme olarak değil, belleğin, dilin ve aidiyetin yeniden kurulma süreci olarak değerlendirilir. Bu bağlamda edebî metinler, kaybedilen vatanın yerine kurulan simgesel mekânlar hâline gelir” (Bulut, 2014, s. 193). Tabi bu durum yüzyılımızda küresel bir sürgün edebiyatı tablosuna dönüşmüştür. Göç ve edebiyat arasındaki bağlantı ontolojik bir bağlantıdır. Göç ile ötekileştirilen göçmen yazar ve şairler edebi türler ile bir anlamda kendilerini yaşatma mücadelesindedirler. Bu mücadele büyük ölçüde roman türüne yansıtılmışsa da buna özellikle şiir türü önemli ölçüde sahne olmuştur.⁷

4. Türk Şiirinde Göç

4.1. Klasik Şiirimizde Göç

Klasik şiirimizde göç konusu bugünkü anlamından ziyade dini ve tasavvufi etkilerle mecaz/metafor biçiminde ele alınmıştır. Bu bağlamda göç bazen “ölüm” bazen “dünyanın geçiciliği, fanilik” gibi mistik yaklaşımlar için sembolize edilen kavramlarla kullanılmıştır. Göç, gerçekte dramatik bir sosyal hareketlilik olmasına rağmen klasik şiirde neredeyse tersi bir anlam taşır. Klasik Türk edebiyatı ortalama yedi asır devam eden bir dönemde, yoğun olarak dini unsurlardan beslenmiştir. Bu durum, konuyla ilgili özel araştırmalar yapanlarca; “klasik Türk edebiyatında şairlerin göçe yaklaşımında görülen ilk husus göçün sosyolojik, psikolojik ve iktisadî değil, dinî bakışla ele alınmasıdır. Şairler, geçici ve fâni gördükleri dünyayı, bir süre konakladıkları

⁵ Akgün, A. (2015). *Edebiyatımızda göç ve göçmen edebiyatları üzerine bir değerlendirme* Göç Dergisi, Özel Sayı: Edebiyat ve Göç, Cilt, 2. Ss 1 sf. 69–84-

⁶ Bkz. Yazıcı, H. (2003). *Mehcer Edebiyatı*, TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara c.28. s. 364-367

⁷ Bkz. Özden, H. (2022), *Türk Romanında Zorunlu Göç, Psikanalitik ve Sosyolojik Bir Analiz*, İstanbul, Doğu Kütüphanesi

hane, ribat, deyr, saray, menzil, şehir, memleket, gül bahçesi, vadi görmüşler, asıl yurdun ahiret olduğunu söylemişlerdir. Bu doğrultuda dünyayı, çoğunlukla bir misafirhane olarak kabul etmişler, buraya her yerleşenin bir gün öleceğini de “konan göçer” ifadesiyle anlatmışlardır.” şeklinde ifade edilmiştir (Kaplan, 2021: 33-67).⁸ Etkin oldukları alanlarda yüzyıllar içinde göç konulu sayısız deneyime de sahip olan Klasik dönem şairleri bu konuyu eserlerine taşımışlardır. “Klâsik şairin göç yaklaşımı, göç anlayışı, göçe bakışı, göç yaşantıları, göçe sebep durumlarıyla ve göçün sonucunda ortaya çıkan sonuçlarla birlikte duygu ve düşünce dünyasındaki yansımalarıyla beraber değerlendirilmiş, başta divanlar olmak üzere hecrname, hicretname, gurbetname, firakname, sergüzeştname ve hasbihal gibi formlarda kaleme alınan mesnevilerde dile getirilmiştir.” (Yazar., Beyhan., 2024:8)

Klasik şiirimizin en büyük ustalarından Yunus Emre'nin mısralarıyla konuyu açalım:

“Bildük gelenler geçdiler gördük konanlar göçdiler
İşk şarâbın içen cânlar uymaz göçmege konmağa
Bildük gelen geçermiş konan girü göçerimmiş
İşk şerbetin içermiş her kim bu ma'nîden tuyar”

(Yunus Emre, *Divan*, Akt., Boz, 2021:38)

Yunus Emre gayet net ve anlaşılır ifadelerle dünyadaki fâniliğe vurgu yaparak bu dünyanın değersiz olduğunu dile getirmektedir. Yunus'un bahsettiği göç, ölümün kendisidir ki birçok şiirinde bu benzetme yer almaktadır.⁹ Mevlana ise insan bu dünyada sürgün hayatı yaşamaktadır. Mevlevilikte önemli bir figür olan ney, gerçekte sürgünü yaşayan insandır. Mevlana ancak ilâhi aşkla hayatımızın değerli olacağına inanmakta ve ilahi aşkın sırrının da vuslat anı olan ölümle çözüleceğine inanmaktadır.

“Dinle neyden ki hikâye etmede,
Hep ayrılıktan şikayet etmede.
Kamışlıktan kopardıklarından beri beni,
Feryadım ağlatır her kadını ve erkeği.
Ayrılık parça parça eyledi sînemi,
Anlaşılır eyleyeyim diye aşk derdini.
Her kim ki, aslından uzak ve ayrı kalırsa,
Kavuşma zamanını bekler durur ya.”¹⁰

Mevlânâ'nın sembolizminde insan ile ney, her ikisi de nefes alma özelliğiyle eşleştirilir. İnsanın her sözü, bir özleyişin ve bir ayrılığın ifadesidir. İnsanın iç çekişleri, aslından ayrı olmanın hüznünü, yuvadan uzak olmanın sancısını yansıtır. Kamışlık ney'in anayurdu ve evidir. İnsan da tıpkı ney gibi cennetten, yani yuvasından ayrılmıştır. 16. yüzyılın büyük şairi Fuzuli, divanında, desteksiz kaldığının ve bulunduğu yerden Tebriz ya da İstanbul'a göç etmekten bahseder. Bu göçün temel gerekçesi kendi değerinin başka yerlerde daha iyi takdir edileceğidir:

“Fuzûlî isen izdiyâd-ı rütbe-i fazl
Diyâr-ı Rûm'u gözet terk-i hâk-i Bağdad it”
(Kılınç'tan akt. Yazar., Beyhan., 2024:33)

“Fuzûlî eyledi âheng-i 'ıyş-hâne-yi Rûm
Esîr-i mihnet-i Bagdâd gördüğün gönlüm ”
(Kılınç'tan akt.,Yazar., Beyhan., 2024:33)

Başka bir Divan şairi Nâbî, Hayriyye'sinde kimsesizlikten yakınarak artık bir hamisinin bulunmadığını ve çocukluğunun geçtiği yerlerden göç edip İstanbul'a geldikten sonra içinde bulunduğu olumsuz koşulları anlatır:

“Gurbeti ihtiyâr idüp nâ-çar
Eyledüm himmet ile terk-i diyâr
Ne enîsüm ne yâr-ı gam-hârüm
Ne tesellî virür vefâ-dârüm”

(Kılınç'tan akt.,Yazar., Beyhan., 2024:39)

⁸ Kaplan, H. (2021). *Bir göç edebiyatı olarak klasik Türk şiiri*. İ. Kalaycı ve G. Kalmış (Ed.) Çağlar boyu göç (. 33-67)

⁹ Bkz. Emre, Y. (2021). *Divan*, Boz, E. Yunus Emre Enstitüsü, Fatih Yazması Edt. Yavuz Kartalhoğlu s.38

¹⁰ Mevlana, *Mesnevi*, Semazen.net.e-kitap ve Pdf Arşivi, Çev. Veled Çelebi İzbudak)

<https://www.semazen.net/e-kitap-ve-pdf-arsivi/>

Tasavvuf şairi Niyazi Mısri ise birçok sufi şiirde olduğu gibi dünyayı kötücül bir bakışla anar ve tek çarenin bulunduğu yerde şeyhine doğru göç etmek olduğunu anlatır. Ona göre gideceği yerde derdine derman bulunacak ve gönül rahatlığı içinde menzile ulaşacaktır.:

“Varmazsa yolum şeyhime, sarmazsa merhem yâreme,
Olmazsa çâre derdime ah hayretâ vah hayretâ”
Yanar Niyâzî derd ile hiç kimse yok hâlin bile,
Nâlân olup girdi yola âh rihletâ vâh rihletâ”

(Kavruk'tan akt. Yazar., Beyhan., 2024:95)

19. yüzyıl Divan şairi Keçecizade İzzet Molla, İstanbul'dan bir iftira sonucu sürgün edildikten sonra artık selam ve haber bile gelmeyen, sevenlerinden hiçbir malumatın gelmediği bu kentle ilgili duygularını şöyle yansıtır.

“Felek benden aldı diğer intikam
Kesildi vatandan selâm u peyâm
Ne yârimden aldım ne dilden haber
Felek çeşmimi etdi gül-mîh-i der.”

(Kılınç'tan akt., Yazar., Beyhan., 2024:106)

4.2. Halk Şiirimizde Göç

Türk halk kültüründe ayrı bir yeri olan göç olgusu, yazıtlar ve destanlar döneminden günümüze kadar halk şairlerinin eserlerinde yer almıştır. Halk şiirinde göç; daha çok gurbet teması kapsamında ele alınmıştır. Şiirlerin yanı sıra halk hikâyelerinde âşıkların genellikle göçe maruz kaldığı ve kalan yaşamını gurbette sürdürdüğü anlatılır. Bunun bariz bir örneği Âşık Garip'in şiirleridir. Genç yaşta göçü yaşayan şair, bu durumunu şöyle anlatır:

“Arzulayıp çıktım gurbet illere,
Ağlarım, sızlarım kimsem yoktur,
Yazık oldu düştüm dilden dillere,
Ağlarım, sızlarım kimsem yoktur.

Genç yaşında terk eyledim vatani,
Seyr eyleyüp gezerim cümle cihani,
Şimdilik bu yerde kıldım mekânı,
Ağlarım, sızlarım kimsem yoktur.”
(Türkmen'den akt., Öntürk, 2025:52-61).

Halk hikâyelerinin yanı sıra âşıkların şiirlerinde de göç ve gurbet temaları yoğun bir şekilde işlenmektedir. Göç konusunun pek çok âşığın şiirine yansıdığı görülür. Göçebelik ve konar göçer hayatı Türk kültür hayatında yaygın olarak yer alır. Halk şiirinde, göçler sırasında ve sonrasında yaşananlar, gurbet ve sıla özlemi yoğun olarak yansıtılır. (Arı & Türkan, 2018). 17.yüzyıl aşık edebiyatımızın en bilinen ozanlarından olan Karacaoğlan da konar göçer hayatın içindeki yaşantısını birçok şiirine yansıtmıştır. Anadolu'yu gezip dolaşan, göçler yaşayan Karacaoğlan, veciz üslubuyla duygularını dile getirir. Göç, onda bugün bildiğimiz anlamdadır:

“Karac'oğlan der ki kondum göçülmez
Acıdır ecel şerbeti içilmez
Üç derdim var birbirinden seçilmez
Bir ayrılık bir yoksulluk bir ölüm

Karac'oğlan der ki konanlar göçmez
Bu ayrılık bizlen arasın açmaz
Bir kötü gönlüm var güzelden geçmez
Ne güzele doymaz gözüm var benim “

(Karacaoğlan, Akt., Kaya, 2014: 63)

19. yüzyılın önemli ozanlarından Dadaloğlu'nun şiirlerinde ise Osmanlı Devleti'nin iskân uygulamasının bir sonucu olarak göçe zorlanan Avşar Türkleri'nin durumu anlatılır. Şair, göçe maruz kalan insanları ve onların geçtiği yolları mekânları sahiplenir:

“Kalktı göç eyledi Avşar elleri,
Ağır ağır giden eller bizimdir.

Arap atlar yakın eder ırığı,
Yüce dağdan aşan yollar bizimdir.”
(Akt. Sakaoğlu, 1986:111)

Bir başka halk şairimiz Bayburtlu Zihni de göç ögesini tüm acı yönleriyle bize hissettiren mısralar kaleme almıştır. Şair, çokça bilinen şu koşmasında göçün insan üzerindeki etkisini sosyolojik görüntülerle birlikte yansıtmıştır:

“Vardım ki yurdundan ayağ göçürmüş
Yavru gitmiş ıssız kalmış otağı
Camlar şikest olmuş meyler dökülmüş
Sakiler meclisten çekmiş ayağı

Hangi dağda bulsam ben o maralı
Hangi yerde görsem çeşm-i gazali
Avcılardan kaçmış ceylan misali
Göçmüş dağdan dağa yoktur durağı”¹¹

Şiir tarihimizde savaş, kıtlık, depresyon, kuraklık, etnik ve dini savaşlar nedeniyle yurtlarından edilmiş insan ve topluluk göçlerinin konu edildiği çokça örnek vardır. Destanlar bunun bariz örneklerindedir ki Uygurların meşhur *Göç Destanı* bu noktada hemen hatırlanmalıdır.¹² Şüphesiz zengin muhtevası olan halk şiirimizde göç temasını ele alan örnekler bunlarla sınırlı değildir.

4.3. Son Dönem Şiirimizde Göç

Son dönem Türk şiiri dendiğinde, Tanzimat Edebiyatı dönemleriyle başlayıp günümüze kadar devam eden şiirimiz anlaşılmalıdır. Şüphesiz günümüzü de kapsayan bu uzun dönemde göçü konu edinen sayısız roman ve şiir mevcuttur. Romanlara ayrıca değinmek gerektiği için bu ayrı bir araştırma konusudur. Bu bölümde kendi dönemlerini temsil makamında sayılabilecek sınırlı sayıda bazı isimlerin göç konulu şiirlerinden bahsedilecektir. Bu isimlerin başında Klasik şiirimizden, gelenekten belirgin bir şekilde etkilenip onu yaşatan ve dönüştüren, devam ettiren büyük şair Yahya Kemal Beyatlı gelmektedir. Onda “gurbet” kavramı Klasik şairlerimizde olduğu gibi ölümle doğrudan ilişkilidir.

“Gurbette duyduğum sonu gelmez hüznüleri
Yaprakların döküldüğü hicranlı günleri”
(Beyatlı, Kendi Gök Kubbe, 2004:116)

Göç doğal olarak bir “gurbet” haritası oluşturur. Yahya Kemal’in *Gurbet* adlı şiirinde ise göç edilen yerler, ötekileştirilmiş bir mekân olarak biraz da meçhul olanın ürpertisi ile vurgulanır.

“Gurbet nedir bilir mi o menfâya gitmiyen?
Ey gurbet, ey gurûbu ufuklarda bitmiyen”
(Beyatlı, age., 2004: 115)

Yahya Kemal’in ünlü ve bestelenmiş şiiri “*Sessiz Gemi*”de yolcular dönüşü olmayan bir sefere çıkarlar. Ölüm ve tabut “gemi” metaforuyla, dünya “liman” metaforuyla verilir. Yolculuk hüznü ama yolcular sonuçtan memnundur ve dönmeyi istemezler:¹³

“Artık demir almak günü gelmişse zamandan
Meçhule giden bir gemi kalkar bu limandan.
Hiç yolcusu yokmuş gibi sessizce alır yol;
Sallanmaz o kalkışta ne mendil, ne de bir kol.
Dünyada sevilmiş ve seven nafile bekler;
Bilmez ki giden sevgililer dönmeyecekler.
Birçok gidenin her biri memnun ki yerinden,
Birçok seneler geçti; dönen yok seferinden”
(Beyatlı age., 2004:88-89)

Göç ve göçmen edebiyatı, sürgün edebiyatı gibi adlandırmaların yoğun olduğu bir süreçte dikkat çeken Nazım Hikmet’te ise göç, vatandan ayrılışın sıkıntılı, hüznü bir sürecidir. Politik duruşu

¹¹ Ensar, A.(1999). *Bayburtlu Zihni: Hayatı, sanatı ve şiirleri*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.

¹² Bkz. Terzioğlu, A. H, (2017) . *Göç Destanı*, Panama Yayınları, Ankara

¹³Bkz. Aka, P. (2015) *Yahya Kemal’de Yolculuk ve Şiirin varoluş serüveni*, Göç Dergisi Özel Sayı: Edebiyat ve Göç, Cilt, 2 sayı 1 sf. 146-158

nedeniyle tartışmalara konu olan Nazım Hikmet, birçok şiirinde ayrılmışlık, vatandan uzak oluş, memleket özlemi gibi temleri çarpıcı mısralarla ifade etmiştir.

“Hicreti tadalı geçmedi bir gün
Yetmezmiş gibi de bu kadar hüznün
Bak yine açıldı hicran yılları
Al giden benizler ya döner sarı”
(Hikmet, İlk Şiirler.1987:44)

Hikmet, birçok şiirinde vatan özlemi, Anadolu sevgisi, ayrılık gibi duyguları hüznü bir üslupla şiirlerine yansıtır. Şair gurbette kendini çok da mutlu hissetmez.

“Geride bırakıp dumanlı bir iz
Bozulan ordunun arkasında biz
Yurdundan kovulmuş alnımız yerde
Geldik dert katmağa daha bin derde”
(Hikmet, age., 44)

Göç, insanın doğal çevresinden kopmasıdır. Daha da önemlisi göç edenler geldikleri yerde kendilerinin dilini bilmeyen ve tamamen farklı bir kültüre sahip bir başka insanlarla yeni bir yaşam kurmak zorunda kalırlar. Bu bir iletişim faciasıdır. Göçün sürgünlük durumu bazen acı ve sıkıntılara karşı direnç geliştirir. Şairin “*Karlı Kayın Ormanı*” adlı şiirinde sürgünlüğün yaşama aşkına dönüşen ruh hali veciz şekilde vurgulanır.

“Yedi tepeli şehirde
bıraktım gonca gülümü
Ne ölümden korkmak ayıp
ne de düşünmek ölümü”
Hikmet, 1929/2016. 1: 835)

Ahmet Muhip Dıranas da “*Yaz Göç Ediyor*” adlı şiiriyle göçün doğa müşahhas teknikle dile getirir. Saf şiirciliğin Türk Edebiyatındaki temsilcilerinden sayılan Dranas A. Hamdi Tanpınar, Necip Fazıl Kısakürek, Asaf Halet Çelebi gibi form içinde estetiği ustalıklı yansıtır.

“Yaz göç ediyor - Ne yazık, yine güz! -
Uzak, bilmedik bir ülkeye doğru.
Mor dağlarda güneş doğmadan henüz
Yağdı bahçeme bir yaprak yağmuru”
(Dıranas, 2015: 81)

Beş Hececiler’in ünlü şairi F. Nafiz Çamlıbel de 1922 yılında oldukça soğuk bir kış günü başlayan ve Ulukışla’dan Kayseri’ye yapılan üç günlük bir yolculuğu anlatan “*Han Duvarları*” adlı ünlü şiirinde manzum tekniği kullanır. Gerçekte de bir öğretmen olarak bu yolculuğu yapan şair olan biteni bütün canlılığıyla betimler. Şair Anadolu’nun bir kentine geçerken bütün yol manzaralarını adeta solumaktadır:

“Yağz atlar kişnedi, meşin kırbaç şakladı,
Bir dakika araba yerinde durakladı.
Neden sonra sarsıldı altımda demir yaylar,
Gözlerimin önünden geçti kervansaraylar...
Gidiyordum, gurbeti gönlümle duya duya,
Ulukışla yolundan Orta Anadolu'ya.
İlk sevgiye benzeyen ilk acı, ilk ayrılık!
Yüreğimin yaktığı ateşle hava ılık,
Gök sarı, toprak sarı, çıplak ağaçlar sarı...
Arkada zincirlenen yüksek Toros Dağları”
(Çamlıbel, Han Duvarları, 1969: 3-8)

Göçün oluşturduğu hayat şartları normal şartlardan oldukça uzak olabilir. Yakın tarihimizde birçok şair ve yazar bu zorluğu derinden hissetmiştir. Bir yandan maddi sorunlar bir yandan ölüm korkusu, sağlık sorunları ve olumsuz çevre şartları mevcuttur. Şair Ahmet Telli “*Göç*” adlı şiirinde bu olumsuz şartların kendisinde uyandırdığı duygulanımları yansıtır:

“Göç oldu bir acıdan öbür acıya
oysa sağrısı kurumamıştı atımızın
daha dün sürüp gelmiştik buralara
bugün göründü yine yolların ucu
devrildi kıl çadırlar seher vakti
usulca uyandırıldı çocuklar
ve kadınlar bohçası çözülmemiş
bir keder gibi düştüler yola”
(Telli, 2014:64-65)

Günümüz kadın şairlerinden Gülten Akın’a göre ölümün ve göçün dokunmadığı hiçbir nesne yoktur. Onun “*Eski Nine*” adlı şiirinde göç ve ölümün birlikte ele alınışını görürüz. Şaire göre ölüm insanları yok eder ve göç değiştirir:

“Ölümün ve göçün dokunmadığı tek nesne var mıdır
ölüm yok eder göç değiştirir
kendisi kalamaz kimse
sarp ve suskun ninelerden başka
onlar kimi zaman sırtlarında
kimi zaman sımsıkı kucak
hâlâ evin bebelerini avutmada”
(Akın, 2018:98)

Gerek birey olarak gerekse topluluk halinde politik ve farklı sosyal nedenlerle dünyaya geldiği toprak parçasından ayrılmasına yol açan göç, Gülten Akın şiirinde toplumcu bir bakış açısıyla ele alınan önemli bir tema olarak yansır. Akın, ülkemizde özellikle sanayileşme sonrası oluşan göç hareketlerini “1940’lı yıllardan itibaren ele aldığı gibi, Osmanlı dönemine de eğilir ve geçmişten günümüze bu olgunun nasıl teşekkül ettiğini dile getirmeye çalışır. 1979 yılında yayımladığı ve Abidin Dino’nun resmettiği Seyran Destanı’nı, Ankara’nın Seyran Mahallesi’ne yurdun dört bir tarafından gelen göçmenlerin destanı olarak yazmıştır.”¹⁴ 60’lı yılların Türkiye’si, önemli bir sosyal sorunu olan Avrupa’ya, Almanya’ya kitleler halinde yaşanan işçi göçleridir. İkinci Yeni’nin kurucu şairlerinden Edip Cansever’in “*Mendilimde Kan Sesleri*” adlı şiiri bu önemli göçleri dile getirir. 70’li yıllarda edebiyatımızda baskın olan “Toplumcu Gerçekçilik” anlayışı ile şiirimizde yoğunlaşan Almanya’ya göç, sürgünlük gibi konu ve temalar 80’li yıllara kadar devam etmiştir. Almanya ve bütün Avrupa’daki göç/göçmen edebiyatı başlı başına bir araştırma konusudur:¹⁵

“Umudu dürt
Umutsuzluğu yatıştır
Diyeyeğim şu ki
Yok olan bir şeylere benzerdi o zaman trenler
Oysa o kadar kullanışlı ki şimdi
Hayalsiz yaşıyoruz nerdeyse
Çocuklar, kadınlar, erkekler
Trenler tıklım tıklım
Trenler cepheye giden trenler gibi
İşçiler
Almanya yolcusu işçiler”
(Cansever, 2011:49)

Göç kavramının yer aldığı her şiir elbette “geniş anlamda sosyal bir hareketlilik” olan göçü anlatmaz. Klasik şiirimizde olduğu gibi göç bazen bir metaforun karşılığıdır. Bu kullanıma çağdaş şiirimizde de rastlanmaktadır. 70’li yılların toplumsal çatışmalı süreçlerine şahit olan Nevzat Çelik, kavga, direnç, yalnızlık ve bunların göç kavramıyla örtüşen hüznü hikayesini “*Göç*” adlı şiirinde dile getirilir:

“göçüyorlar
giysilerini onarmışlar akşamdan
bir kavgadan bir kavgaya

¹⁴ İlhan, N. (2012). Gülten Akın Şiirinde Kent, Göç ve Gecekondu Algısı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (Teke) Dergisi*, 1(4), 85-106.

¹⁵ Bkz. Asutay, H. (2021.) *Türk-Alman Göçmen Edebiyatı, Paradigma Akademi Yayınları*.

sedir ağaçları altından
göçüyorlar
ölülerini aralayarak siperlerden
kuşatma altında
beyaz bayrak bilmeden
göçüyorlar
sırt çantaları kavga yüklü
umutla ayıklanmış gözlerinde
çekincesiz ağlayış
göçüyorlar
yalnız bırakılmışlığın alnına
çakarak filistin türküsünü
göçüyorlar.”
(Çelik,1984:32-33)

Günümüz şairlerinden Mehmet Akif İnan “*El Gazeli*” adlı şiirinde göçe özlemi dillendirir. İlk bakışta sadece ulaşma isteği olarak görülse de göçün burada yüceltilen bir sevgiliye duyulan arzunun ifadesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, şairdeki mistik eğilimin bir yansımasıdır:

“Ellerine sarın kalbimin içini
O ayla boyanmış nar ellerine
Bahar ellerine giydir düşleri
Bitirip şu kara kuru ekmeği
Göç etsem diyorum yar ellerine.”
(İnan, 2015:37)

İslam tarihinin en önemli olaylarında sayılan “hicret” de birçok İslamcı şairin mısralarında yüceltilen bir göç olarak dile getirilir. N. Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç M. Akif İnan, Mustafa Necâti Bursalı, Mustafa Miyasoğlu bu şairlerimizden bazılarıdır:

“Baktığımız her ufkun öte yanına hasret;
Bir ömür sürüyoruz ,nereye varsak hicret”
(Kısakürek, 2019:85)

Gelenek, tarih, diriliş, sanat, modernizm, kültür ve medeniyet gibi kavramları derinden analiz eden şairlerden biri olan ve edebi değeri ve kullanılan üslup açısından tartışmasız mısralar kaleme alan Sezai Karakoç da “Hızırla Kırk Saat” adlı uzun şiirinde hicret edenleri şöyle anlatır:

“âyet âyet sûre sûre yürüdüler
mekke’den medine’ye erdiler...”
(Karakoç, 2012: 36)

Son dönem Türk şiirinde göç teması, geleneksel duyarlılığın modern toplumsal kırılmalarla birleştirilerek işlenir. Bu bağlamda Abdurrahim Karakoç, mali zorunluluklar nedeniyle göçe mecbur kalanların hikayelerini mısralarına taşıırken yanı sıra göç deneyimini çoğu zaman “gurbet” ve “sıla” karşıtlığı üzerinden kurarak insana özgü metaforlar kullanır:

“Kaç gönül takılı kalmış telinde,
Dalgaları omuzunda, belinde...
Bazen ak gerdanda, bazen alında
Yayladan yaylaya gezer saçları.”
(Karakoç, 2021)

Benzer biçimde Yavuz Bülent Bakiler’in halk şiiri geleneğinden beslenen şiirlerinde göç, Anadolu insanının yoksulluk ve umutsuzlukla şekillenen kaderi olarak yansıtılır. Bakiler’in şiirlerinde yer alan “hasret” ve “ata yurt özlemi” göçün bireysel olduğu kadar kolektif bir travma oluşturduğunu ortaya koyar:

“Bizim türkümüzde gurbet var artık.
Hasret var, yürek var, toprak var balam
Gönlümüzü sınımsız alan topraklar
Tıyan-Şan, Kadir-Gan Dağları’na dek uzar
Kim demiş vatanımız Edirne’den Kars’a kadar”
(Bakiler, akt. Adıyaman, H. 2014)

Günümüz şairleri, göç olgusunu toplumsal gerçekliğin şiirsel bir yansıması haline getirirken göç temasının kültürel çözülme ve kimlik kaybı boyutuyla da işlerler. Bahaettin Karakoç,

modernleşme sürecinin hızlandırdığı göç hareketlerini “kopuş” ve “dağılma” metaforlarıyla ele alırken, tasavvuf şiirindeki ‘dünyayı sürgün yeri olarak görme’ temini anıştıran duygularını şöyle aktarır:

“Seni duymak için sarıldım zamana,
Yüreğime kan oturdu, bu ne çiçektir?
Kaç ışık yılı yürüdüm ki böyle sana,
Her tarafta yorgunluğum yeşerir?
Bitsin toprağın bu ölümlü aş ermeleri,
Dost, namertler kapısına sürme beni”
(Karakoç’tan akt. Arpa, 2025:56)

Sonuç

Bir coğrafi mekân değiştirme hareketliliği olan göç, sosyal bir gerçeklik olarak dünya tarihinin en önemli kolektif ve bireysel olgusudur. İnsan topluluklarının hayatlarını sosyolojik, psikolojik ve kültürel açıdan derinden etkileyen bu hadise, doğal olarak edebiyatın da ana izleklerinden biri hâline gelmiştir. Çalışmamızda görüldüğü üzere göç, edebi türlerde yalnızca bir yer değiştirme eylemi değil; aynı zamanda bir "tanıklık" ve "varlık çabası" olarak temsil edilmektedir. Konu, hem göçe doğrudan maruz kalmış ve bu travmayı bizzat yaşamış sanatçılar hem de toplumdaki bu derin kırılmayı dışarıdan gözlemleyen isimler tarafından ele alınarak zengin bir "göç edebiyatı" külliyesi oluşturmuştur. Türk şiiri özelinde bakıldığında göç olgusu, tarihsel süreç içerisinde belirgin bir aşamaya sahiptir. Klasik Türk şiirinde göç, daha çok dinî ve tasavvufi bir bakış açısıyla "dünyadan ahirete geçiş" veya "fânîlik" metaforu olarak işlenmiş; Yunus Emre ve Mevlana gibi sufi şairlerde, dünya bir konaklama yeri, ölüm ise asıl yurda dönüş (vuslat) olarak tasvir edilmiştir. Halk şiirimizde ise göç; gurbet, sıla özlemi, yoksulluk ve zorunlu iskân politikalarının yarattığı toplumsal olaylar üzerinden şiire yansıtılmıştır. Karacaoğlan'dan Dadaloğlu'na uzanan bu çizgide, göçün bireyin ruhunda açtığı travmalar olanca saflığıyla mısralara taşınmıştır. Son dönem Türk şiirinde ise göç kavramı çok çeşitli bir yapıya bürünmüştür. Yahya Kemal'de ölümle ilişkilendirilen estetik bir yolculuğa dönüşen bu tema, Nâzım Hikmet'te politik sürgünlüğün ve vatan hasretinin adı olmuştur. 1960'lı ve 70'li yıllarda ise sanayileşme ve ekonomik zorunluluklarla şekillenen "Almanya/Avrupa işçi göçleri", Edip Cansever ve Gülten Akın gibi isimlerin dizelerinde toplumsal bir yara olarak yer almıştır. Modern Türk şairi, göçü sadece fiziksel bir ayrılık olarak değil; kimlik kaybı, kültürel çatışma ve büyük kentteki yabancılaşma üzerinden de sorgulamıştır. Netice itibarıyla, Türk şiirinde göçün; tarihsel dönemlerin ruhuna uygun olarak mistik bir yolculuktan sosyolojik bir travmaya, bireysel hüzünden toplumsal bir itiraza kadar geniş bir yelpazede ele alınmıştır. Sanatçılarımızın gündeminde artan bir ivmeyle yer bulan bu temanın, günümüzde devam eden küresel hareketlilikler ve zorunlu yer değiştirmelerle birlikte Türk edebiyatının önemli temalarından biri olmaya devam edeceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Adıyaman, H. (2014). Yavuz Bülent Bakiler'in Şiirlerinde Türk Dünyası, *Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 5(5), 52-61. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.175258>
- Akın, G. (2002). *Toplu şiirler 1956-1991*. Yapı Kredi Yayınları.
- Akın, G. (2008). *Uzak bir kıyıda 1984-2003*. Yapı Kredi Yayınları.
- Akkayan, T. (1979). *Göç ve değişme*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Akgün, A. (2015). Türk Edebiyatı bağlamında edebiyat-göç ilişkisi ve göçmen edebiyatları üzerine bir değerlendirme. *Göç Dergisi*, 2(1). <https://dergipark.org.tr/>

- Aka, P. (2015). Yahya Kemal'de yolculuk ve şiirin varoluş serüveni. *Göç Dergisi Özel Sayı: Edebiyat ve Göç*, 2(1), 146–158.
- Arpa, F. (2025). Bahaettin Karakoç'un Şiirlerinde Halk Kültürü ve Halk Şiiri Geleneğinin Etkileri. *Belgü Dil ve Edebiyat Dergisi* (3), 47-58.
- Arı, B., Türkan, H. K. (2018). Karacaoğlan'da Göç. *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 6 (12), 263-282.
- Asutay, H. (2021.) Türk-Alman Göçmen Edebiyatı, Paradigma Akademi yayınları.
- Bakiler, Y. B. (2014). *Şiirle geçen ömür*. Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Beyatlı, K. Y. (2004). *Kendi gök kubbemiz*. Yapı Kredi Yayınları.
- Bulut, Y. (2014). Filistin edebiyatında sürgün ve kimlik sorunu: Mahmud Derviş şiiri üzerine bir inceleme. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 17(67), 185–204.
- Cansever, E. (2011). *Gelmiş bulundum*. Yapı Kredi Yayınları.
- Çamlıbel, F. N. (1969). *Han duvarları*. Milli Eğitim Basımevi.
- Çelik, N. (1984). *Şafak türküsü*. Alan Yayıncılık.
- Dıranas, A. M. (2004). *Şiirler*. Yapı Kredi Yayınları.
- Ensar, A.(1999). *Bayburtlu Zihnî: Hayatı, sanatı ve şiirleri*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Emre, Y. (2021). *Divan E. Boz* (Ed.), Y. Kartallıoğlu (Ed.), Yunus Emre Enstitüsü, Fatih Yazması (s. 38).
- Gülfer, S., Ihlamur, Ö., & Şirin, Ö. (Eds.). (2021). *Küreselleşme çağında göç: Kavramlar, tartışmalar*. İletişim Yayınları.
- Göç Dergisi. (2015). *Özel sayı: Edebiyat ve göç*, 2(1).
- Göç Terimleri Sözlüğü. (n.d.). International Organization for Migration. https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf
- Hikmet, N. (2016). *Bütün şiirleri 1: 835 satır – Jokond ile Si-Ya-U – Varna yolcusu*. Yapı Kredi Yayınları.
- IOM (2014). *Göç Terimleri Sözlüğü*,- IOM, Publications, <https://publications.iom.int>
- İlhan, N. (2012). Gülten Akın şiirinde kent, göç ve gelecek algısı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (Teke) Dergisi*, 1(4), 85–106. <https://dergipark.org.tr/>
- İnan, M. A. (2015). *Hicret*. Eğitim-Bir-Sen Yayınları.
- Kaplan, H. (2021). *Bir göç edebiyatı olarak klasik Türk şiiri*. Çağlar Boyu Göç, Kitap Bölümü, Kalaycı, İ; Kalmış, G., Editör, Gazi Kitabevi, Ankara, ss.33-67,
- Karakoç, S. (2012). *Hızırla kırk saat*. Diriliş Yayınları.
- Karakoç, A. (2021). *Dosta Doğru*, Altınordu Yayınları.
- Kaya, Ö. (2014). *Karacaoğlan*. Kahramanmaraş Belediyesi.
- Kısakürek, N. F. (1962/2019). *Çile*. Büyük Doğu Yayınları.
- Köse, O. (2017). *Geçmişten günümüze göç sempozyumu III*. Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Mevlana. (n.d.). *Mesnevi* [e-kitap ve PDF arşivi]. Semazen.net. <https://www.semazen.net/e-kitap-ve-pdf->

- Öntürk, A. (2025). Âşık Celal Yenitürk'ün (Celalî) Şiirlerinde Göç Teması. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, 52-61
- Özden, H. (2022), *Türk Romanında Zorunlu Göç, Psikanalitik ve Sosyolojik Bir Analiz*, İstanbul, Doğu Kütüphanesi
- Sakaoğlu, S. (1986). *Dadaloğlu*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Şemşit, S. (2018). Avrupa Birliği politikaları bağlamında uluslararası göç olgusu ve türleri: Kavramsal bakış. *Yönetim ve Ekonomi*, 25(1).
- TDK. (2011). *Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Terzioğlu, A. H. (2017). *Göç destanı*. Panama Yayınları.
- Telli, A. (2014). *Su çürüdü*. Everest Yayınları.
- Yazar, İ., Beyhan, E., (2024). *Klâsik Türk Edebiyatında Göç Paradigma* Akademi Yayınları.
- Yazıcı, H. (2003). *Mehcer edebiyatı*. TDV İslâm Ansiklopedisi.